

פרק עג

אוצר החכמה

התורה נתנה ע"י יסורין

ז"ל הילקוט שמעוני (רות ס"י תקצו) ומה ענין רות אצל עצרת שנקראת בעצרת בזמן מתן תורה ללמדך שלא נתנה תורה אלא ע"י יסורין ועוני וכה"א חיתך ישובו בה תכין בטובתך לעני אלהים, עכ"ל.

נראה שהטעם לכך עפ"י מ"ש הילקוט גופיה בסוף ספר יהושע וז"ל וישבר אותם תחת ההר, נסתכל משה בלוחות וראה שפרח כתב מעליהם והשליכן מידי, מיד נתאלם ולא היה יכול להשיב דבר "באותה שעה נגזרה גזרה על ישראל שילמדו תורה מתוך הצער ומתוך השעבוד ומתוך הטלטול ומתוך הטרור ומתוך הדוחק ומתוך שאין להם מזונות" ומתוך אותו הצער שהם מצטערים, עתיד הקב"ה לשלם להם שכרם לימות המשיח כפול ומכופל, שנאמר ה' אלהים בחזק יבא וזרעו מושלה לו הנה שכרו אתו וגו', ואומר מי הקדימני ואשלם תחת כל השמים וגו', לטובתי נשברה רגל פרתי שתהא משכורתי שלמה, עכ"ל. וזהו כוונת הילקוט הנ"ל שאמרו "ללמדך שלא נתנה תורה אלא ע"י יסורין ועוני" ר"ל שלא נתנה התורה בפעם השניה כשחזר משה להביא לוחות שניים, כי אם ע"י יסורין ועוני.

והנני לצרף כאן מאמר שכתבתי בביאור כוונת הילקוט יהושע הנ"ל.

הטעם שנגזר על ת"ח ללמוד תורה מתוך דוחק

שנינו בילקוט שמעוני (סוף ספר יהושע) כתיב וישבר אותם תחת ההר, נסתכל משה בלוחות וראה שפרח כתב מעליהם והשליכן מידי, מיד נתאלם ולא היה יכול להשיב דבר "באותה שעה נגזרה גזרה על ישראל שילמדו תורה מתוך הצער ומתוך השעבוד ומתוך הטלטול ומתוך הטרור ומתוך הדוחק ומתוך שאין להם

מזונות" וכו', עכ"ל. וכן הוא בילקוט פרשת כי תשא (סי' לב). [וכן איתא בתנא דבי אליהו רבה פרק כא].¹

אוצר החכמה

1 והן אמת שמצאנו בגמ' שבת (קנא:) שאמרו אמר ר' יוסף נקטינן האי צורבא מרבנן לא מיעני, והא קא חזינן דמיעני, אם איתא דמיעני אהדורי אפתחא לא מיהדר, ע"כ. אולם נראה דיש לחלק בין עני המחזר על הפתחים, לבין עני שחי בדוחקו שאינו מחזר על הפתחים, ועיין היטב במהרש"א שם ודו"ק. ונראה שזוהי כוונת הרמב"ם במ"ש בסוף הלכות שמיטה ויובל שהמקבל עליו עול תורה ה' יהיה חלקו ונחלתו לעולם ולעולמי עולמים "ויזכה לו בעוה"ז דבר המספיק לו" כמו שזיכה לכהנים ללויים, ע"כ. דהיינו שיזכה לקבל דבר הצריך, ואף שהוא מתוך דוחק. [ושמעתי בשמו של הגר"י צדקה ז"ל, שפירש כמין חומר מה שמצאנו שפרשת ויחי, היא פרשה סתומה (עיין רש"י ריש הפרשה), לרמז על ענין זה של ת"ח שהוא הסמל של יעקב איש תם יושב אהלים, שכיצד הוא חי ומפרנס את בני ביתו, שפרשה זו סתומה, דהיינו שאינו דבר שכלי כלל, אלא שעילת העילות וסיבת הסיבות משגיח בהשגחה פרטית לדאוג לפרנסתם של ת"ח בדבר הצריך להם, ואף שהוא ע"י דוחק, ע"כ. ודפח"ח. וכיוצ"ב כתב בספר מעינה של תורה (שמות כה-ל) לפרש את מה שאמרו חז"ל מקום ארון אינו מן המידה וז"ל כל דבר בטבע מן ההכרח שיהיה לו מקום. ברם, קיומם של ת"ח ולומדי תורה אינו טבעי כלל. בדרך הטבע א"א להבין "במה הם מתפרנסים וממה הם נזונים", ואם מתקיימים הם, בכל זאת, הרי זה "אינו מן המידה" (מפי השמועה), עכ"ל].

א"נ יש לחלק בין תחילת לימודו של האדם, לבין אם נתעלה בתורה ונעשה גברא רבה, וכמ"ש כיוצ"ב מרן החיד"א בספר שמחת הרגל (בדרושים לחג שבועות דרוש ג), עיי"ש.

אולם דע שאף שרוב ת"ח פרנסתם היא בדוחק, מ"מ ישנם ת"ח שזכו ללמוד תורה מתוך רווחה כל ימיהם, ומאידך גיסא ישנם ת"ח שלמדו תורה מתוך דוחק כל ימיהם, ואף כשנעשו גדולי תורה, ונראה לבאר זאת, עפ"י מ"ש בספר פלא יועץ (ערך זיווג) שישנם שלושה מיני גזרות אחד, שגוזרין עליו שתבוא אליו טובה ולא תאונה אליו רעה, ואז תבוא לו הטובה על כרחו על דרך שפרשו אף מרומם. שני, שגוזרין עליו גזרה רעה ונכתב ונחתם ואז אין מציל. שלישי, שגוזרין עליו שיבוא לו כפי בקשתו וכפי השתדלותו, עיי"ש. ולפי"ז י"ל דה"ה בני"ד, איכא ג' סוגי גזרות בדבר, דרובא דעלמא נגזר עליהם לחיות בדרך האמצעית, דהיינו שכדי לקנות קניין של תורה, צריכים בתחילה לחיות חיי דוחק. אולם ישנם ת"ח שנגזר עליהם לחיות חיי עושר בכל אופן, וכן לאידך גיסא ישנם ת"ח שנגזר עליהם לחיות בדוחק כל ימיהם, ואף כשנעשו גדולי תורה, וכגון רבינו אברהם אבן עזרא וכדו'. [והנה לאחר שמסרנו את השיחה הנ"ל באו אלינו כמה ת"ח בטענה שהם זוכים ב"ה ללמוד מאז ומתמיד תורה מתוך רווחה, וא"כ לכאורה חסר להם מקניינה של תורה, של למוד תורה מתוך דוחק, ונומתי להם שגדול נסיון העושר מנסיון העוני, ואם יזכו לעמול בה, ולא להתפתות לחיי העוה"ז, הרי בזה הם זוכים לקנייה של תורה, ונמצינו למדים שבין העשיר ובין העני, עוברים נסיונות בעמל של קניין התורה, אלא שחכמתו ית' גזרה שפלוני יהיה עשיר ופלוני יהיה עני, לפי שבורא עולם יודע מה הטוב לאדם וכמבואר בספרים הקדושים ז"ל].

ולכאורה אפשר לפרש את דברי הילקוט הנ"ל, עפ"י מ"ש בתנא דבי אליהו רבה (ריש פ"ג) וז"ל כי כל ישעי וכל חפץ כי לא יצמיח, מכאן אמרו כל ת"ח שמרבה בעסק התורה ואינו מתפרנס הרבה (שפרנסנו מצומצמת ומסתפק במיעוט, עיין בישועות יעקב שם) סימן יפה לו, וא"ת אם הקב"ה אוהב תורתו למה אינו מעשרו, הוי אומר שאם יעשיר יפשע מדברי תורה לכן כל ת"ח שמרבה במלאכתה של תורה ואינו מכניס פירות הרבה, סימן יפה לו וכו', וכן הוא מפורש בקבלה ע"י שלמה המע"ה וכו' ע"ש. ובילקוט שמעוני (משלי ס"י תתקלד) אמרו התורה אמרה לפני הקב"ה כתיב בשמאלה עושר וכבוד, מפני מה בני עניים, והקב"ה משיבה להנחיל אוהבי יש, ולמה הם עניים בעוה"ז, כדי שלא יעסקו בדברים אחרים וישכחו התורה, דכתיב כי העושק יהולל חכם, עכ"ל. הרי שנתנו טעם לזה לפי שאדם בעל חומר, ואפשר כשיהיה עשיר יהיה טרוד במעות, ויבטל מלימודו, לפיכך נגזר על ת"ח ללמוד תורה מתוך דוחק, כדי שלא ימשכו אחר ענייני העוה"ז ויבטלו מלימודם.

אוצר החכמה

וכן מצאתי בס"ד בספר משחא דרבותא (ח"א חאוי"ח ס"י נד) שפירש כיוצ"ב דברי המדרש חזית, וז"ל המדרש רבי חייא בריה דר' אדא דיפו אמר הלומד תורה בצער נוטל אלף, שלא בצער מאתים נוטל בשכרו, ממי אתה למד משבטו של יששכר ומשבטו של נפתלי, שבטו של נפתלי ע"י שהיו עוסקים ולומדים תורה בצער נטלו שכר אלף, הדא הוא דכתיב ומנפתלי שרי אלף, אבל שבטו של יששכר ע"י שהיו לומדים תורה שלא בצער, נטלו שכר מאתים, שנאמר ראשיהם מאתים וכל אחיהם על פיהם, ע"כ. [והובא מדרש זה בספר תורה וחיים להגר"ח"ף ז"ל (מערכת צ אות רמו), עיי"ש. והכי איתא במדרש רבה (שיר השירים פרשה ח), ועיי"ש שפירשו כוונת הפסוק האלף לך שלמה וכו' (שיר השירים ח- יב) דשבט נפתלי שלמדו בצער נטלו שכר אלף, ושבט יששכר שלמדו שלא בצער נטלו שכר מאתים], ופירש הרב הנ"ל, דהטעם לכך כדי שלא ימשכו אחר תאוות העולם הזה, והזכיר התם לדברי הילקוט הנ"ל, שאמרו מפני מה בני עניים, כדי שלא יעסקו בדברים אחרים וישכחון [וישכחו התורה]. והוסיף עוד שלכך נקראים הכספים "מעות" שמעוותים האדם משוב לרע, וכמ"ש שלמה המלך ע"ה רש ועושר אל תתן לי פן אשבע וכחשתי ואמרתי מי ה', ואמרו ז"ל גדול נסיון העושר מנסיון העוני, ויתבטל מת"ת וילך אחר

תאוות העוה"ז הגופיות, עכת"ד. וכיוצ"ב כתב הר"ן במסכת נדרים (פא.) על מ"ש התם הזהירו בבני עניים שמהם תצא תורה וכו', ופירש הר"ן וז"ל הזהירו בבני עניים. להשתדל ללמוד תורה, שמהם תצא תורה "שאינן להם עסק אחר" ועוד שדעתם שפלה עליהם, עכ"ל.²

אולם עדיין צ"ע בזה, דלפי"ז אמאי נגזרה גזרה זו רק לאחר שנשתברו הלוחות. ומצאתי בס"ד להגר"י קניבסקי ז"ל שכתב בספרו ברכת פרץ (פרי כי תשא) לפרש דברי הילקוט הנ"ל עפ"י מ"ש הרמב"ם בפ"ג מהלכות ת"ת הלכה יב וז"ל אין ד"ת מתקיימין במי שמרפה עצמו עליהן, ולא באלו שלומדין מתוך עידון ומתוך אכילה ושתיה, אלא במי שממית עצמו עליהם ומצער גופו תמיד ולא יתן שנה לעיניו, ולעפעפיו תנומה וכו', עכ"ל. והדברים מבוארים בדברי חז"ל במקומות הרבה מאד, שעיקר הצלחת התורה שתתקיים בידו, הוא ע"י היגיעה שיגע בה ונצטער עליה, והוא מתרי טעמי, אחד טבעי ואחד סגולי, האחד שכך הוא טבעו של האדם דדבר הבא לו בקלות יהיה מה שיהיה לא נחקק היטב בזכרונו, ובבוא לפניו ענינים אחרים, מיד הוא שוכח את הקודמות, משא"כ כשיגע וסבל עליהם הרבה יסורים, דאז הדברים נחקקים מאוד מאוד בזכרונו, והיא שעומדת לו שלא תשכח ממנו,³ ועוד בה סגולי כי כל צער וצער שהאדם מצטער עבור התורה, וכל משהו

2 והיה מקום לכאורה לפרש עוד, דהטעם שצריך ללמוד את התורה מתוך דוחק, כדי לבחון מיהו באמת חפץ בעמלה של תורה, דאם כל לומד תורה היה זוכה לעשירות, מה נסיון יש בעמלה של תורה, אך אם יש צער של דוחק הפרנסה בלמוד התורה, בזה יהיה נמדד האדם, אם באמת הוא חפץ בעמלה של תורה, והאם הוא באמת מוכן להתמסר לתורה או לאו. אך מאחר שמפורש בילקוט שגזרה זו נגזרה רק לאחר שבירת הלוחות, ע"כ שזקוקים אנו להסברו של הרב ברכת פרץ שזכרנו בפנים.

3 וכיוצ"ב כתב הח"ח (פרשת שלח לך דף רד) שגם כח הזיכרון שבאדם הוא מעלה נקנית ע"י יגיעה ועמל, וזכורני שבעירתנו היה זקן אחד שסיפר בזקנותו מה שראה בילדותו, איך שקיסר רוסיה עבר דרך העירה לפני שבעים שנה. והנה תיאר הזקן הזה את התמונה המרהיבה עין, שהעגלה היתה רתומה לשני סוסים לבנים והנהג היה לבוש מדי צבא עם כובע מרובע חבוש לראשו, אף תיאר מראה הנהג עם לחייו האדומות איך שישב על דוכנו עם המושכות בידו, ועוד סימנים מובהקים כאלה. וכה עמד לו לזקן כח זכרונו זמן רב של שבעים שנה. ולהיפך יש שמי שהוא שואל אותך אם פגשת את בנו ברחוב ואשר באמת ראית אותו הרבה פעמים, אבל לא שמת לבך לו ולכן אינך זוכר אותו. הרי שהזקן הזה שזכר בזקנותו כל הפרטים של החגיגה ההיא, עת עבר הקיסר דרך העירה, הוא רק מפני שילדות

קפח שמחת מאמרי חודש סיון יהודה

יגיעה שיגע בתורה אינו הולך לאיבוד ח"ו, וזוכה עבורו קנין בתורה והשגתה, אם במקום זה אם במקום אחר, ואחז"ל בסנהדרין (צט:) על הפסוק נפש עמל עמלה לו כו', הוא עמל במקום זה ותורתו עומלת לו במקום אחר, עיי"ש. ובודאי כל מה שסבל יותר עבור התורה זוכה יותר לסייעתא דשמיא, וכדתנן לפום צערא אגרא, ולכן ע"י עסק התורה מתוך הצער ומתוך היסורים וכו', זוכה שתהא תורתו משתמרת בידו.

הכלל כי דבר זה שתהא למוד התורה מתוך צער ומתוך הטירוף ומתוך הדחק וכו' נחוץ מאוד, שהרי מחמת זה תורתו מתקיימת בידו שלא תשכח, וכנ"ל.

וא"כ כ"ז הוא נחוץ רק אחר שנשתברו הלוחות שהוא סימן לשכחת התורה, וכדאמרינן הזהרו בזקן ששכח תלמודו שהרי לוחות ושברי לוחות מונחים בארון, דשכחת תלמודו הוא בגדר שבירת הלוחות, והכי אמרינן בהדיא בעירובין דנ"ד א' אלמלא לא נשתברו הלוחות לא נשתכחה תורה מישראל, שלא היתה אז כלל מציאות של שכחה בתורה,⁴ ולפי"ז אז לא היה ההכרח שתהא עסק התורה מתוך הצער בתור עצה שלא תשכח, ולכן רק כשנשתברו הלוחות ובאה השכחה נגזרה אז שלימוד התורה יהי' מתוך צער וכו', ואכן לא הפסיד כלום במה שהוכרח

היתה בו אז, והשתוקק בשעת מעשה לראות את הקיסר, והדבר נחרת בלבו בילדותו עד שלא שכחו אפילו בזקנתו. וכן הוא לגבי לימוד התורה, שאם היא כ"כ חביבה על האדם, הרי היא נעשית חרותה על ליבו ולא נשכחת ממנו, עיי"ש, ע"כ.

4 והטעם שנגזרה גזרת שכחת התורה לאחר שבירת הלוחות, כתב בספר שערי יושר בהקדמה מפני שאם היתה התורה נשמרת ביד לומדי התורה, אפשר שיהיה ע"י זה חילול הקודש נורא מאד, שאפשר שיזדמן שיהיה איש מושחת ומגואל במעשים רעים, בקי בכל חדרי התורה, ובכל זאת חוטא בחטא העגל, וזה מה שהרגיש משה רבנו שעלול להגרם חלול ה' אם תשאר זכרון התורה ללומדיה, שאם יצאו לתרבות רעה ח"ו, שלא ישתמשו בידיעת התורה, כדי לחרף ולגדף, עכת"ד.

וכיוצ"ב כתב בספר מעינה של תורה (שמות כה-יא) בשם ספר אבני אזל וז"ל ועשית עליו זר זהב סביב. [אמרו חז"ל] זכה נעשית לו זר, לא זכה-זרה הימנו (יומא ע"ב), [רצונם לומר] אדם מישראל הלומד תורה, אם הוא יר"ש, בעל מידות טובות ואהוב על הבריות, נעשית לו התורה נזר ועטרה, היא מפארת אותו, והכל אומרים כי התורה היא אשר עידנה אותו במעשים ובמדות. אבל אם איננו יר"ש, אינו מצטיין במדות ובלתי אהוב על הבריות, על כורחה נעשית זרה לו ומשתכחת הימנו. שכן ע"י ידיעתו בתורה מתחלל כבוד התורה, כיון שאומרים הבריות "ראו פלוני שלמד תורה, כמה מקולקלים מעשיו" וטופלים את האשמה על התורה, הרי כדי להציל את כבודה וחשיבותה, מוכרחה היא להשתכח הימנו

להתייגע כל ימיו וללמוד בצער, כי על כל צער וצער יזכה לשכר כפול ומכופל לע"ל כדמסיים המדרש וכן"ל, עכת"ד הרב ברכת פרץ. ובספר תולדות יעקב (דף קה-קו) מסופר איך שהגאון הנ"ל למד תורה בצעירותו מתוך דוחק, וזכה ע"י זה לקניינה של תורה, עיי"ש. והוא מתאים ממש למ"ש בספרו ברכת פרץ הנ"ל. (אולם נראה דאיהו סותר עצמו ממ"ש בספרו הנ"ל (פרשת מקץ) שכתב וז"ל והנה לא הובטח לעמלי תורה שיזכו לעשירות וכיוצ"ב וכו', אבל מ"מ זה מובטח להם שע"י עסק התורה לא יפסידו ולא יגרע מנת חלקם, מכמות שהיה בא להם אילו לא עסקו בתורה וכו', עיי"ש. וצ"ע. וע"ע בשו"ת אדרת תפארת (ח"ג סי' ע) שהחזיק ג"כ בדרך זו, עיי"ש. ונעלם ממנו דברי הילקוט הנ"ל, ומ"ש הרב ברכת פרץ גופיה בפרשת כי תשא). ולפי"ז ניחא אמאי נגזרה גזרה זו דוקא לאחר שבירת הלוחות, והשתא יוצא שאם צער דוחק הפרנסה גורם לאדם חוסר התעלות בתורה, הוא סימן שאינו עומד בנסיון זה, שהרי מבואר עפ"י דעת הילקוט הנ"ל, שאדרבא דוחק הפרנסה הוא הגורם להתעלות בתורה, עיין ודו"ק.

אולם דע שמרן החיד"א הביא בספר שמחת הרגל בדרושים לחג שבועות (דרוש א) את דברי הילקוט הנ"ל, וכתב שכל זה הוא דוקא בתחילת לימודו של אדם, אבל כשנעשה גברא רבה, הרי הוא נעשה כבן חורין, שע"ז אמרו חז"ל אין לך בן חורין אלא מי שעוסק בתורה, והיינו כשנעשה גדול בתורה, וכן אמרו חז"ל כל המקיים את התורה מעוני סופו לקיימה מעושר (אבות פ"ד מ"ט). ובעינינו ראינו ת"ח שעסקו בתורה מתוך דוחק, וכשנעשו גדולים בתורה, עסקו בה מתוך עושר, עכת"ד. ואתח"י כעת.⁵ והרב מעשה רוקח סוף שמיטה ויובל כתב "דהמוחש לא יוכחש" דהמסגף עצמו עבור עסק התורה יתקיים בו "וסוף הכבוד לבוא", עיי"ש. וכיוצ"ב

ולהיעשות זרה לו, עכ"ל. ובגוף הענין דשבירת הלוחות גרמה לשכחת התורה, עיין בספר תורת יעקב (סס"י כב) מה שציין בזה.

5 ואף שראינו ת"ח גדולים בתורה שחיו בעניות כל חייהם (וכבר עמדו על כך מפרשי המשנה, עיין עליהם), י"ל דמתניתין מיירי ברובא דעלמא, ושו"ר שכיוצ"ב כתב הרב תויו"ט בשם הרב דרך חיים דמתניתין מיירי בבינוני במזלו, עיי"ש. וע"ע מ"ש בזה לעיל בהערה ב, ודו"ק. אולם דע שכל ההבטחה שיזכה לקיים את התורה מעושר, זה רק בתנאי ש"מקיים" את התורה מעוני, ולא שהעוני גורם לו להפרעות בלימוד, ולחוסר ריכוז וכיוצ"ב, דרק אם מתגבר על כל הנסיונות ומשקיע את רמ"ח אבריו ושס"ה גידיו בתורה, אז זוכה לברכה זו של קיום התורה מעושר (וכמובן זה מדובר על רובא דעלמא, וכנ"ל).

פירשנו מה שאמרו חז"ל (ברכות ה.) תניא רשב"י אומר שלש מתנות טובות נתן הקב"ה לישראל וכולן לא נתנו אלא ע"י יסורין, אלו הן תורה וא"י ועוה"ב, ע"כ. וצ"ע דבגמ' לעיל מיניה אמרינן דהעוסק בתורה יסורין בדלין הימנו. וצ"ל דיש לחלק, בתחילת לימודו של אדם, כשעדיין לא קנה את התורה, אז צריך את היסורין כדי לקנותה, אך לאחר שקנה את התורה, אז היסורין בדלין הימנו, עיין ודו"ק.

נמצאנו למדים שלימוד התורה בדוחק, הוא תנאי לעמלה של תורה, שע"י זה זוכים לכתרה של תורה, ומלבד זאת זוכים לשכר פי חמש ממי שלומד תורה מתוך נחת, וכן"ל בשם מדרש חזית.

ואמרו בגמ' סוטה (מט.) שת"ח העוסק בתורה מתוך הדחק תפילתו נשמעת. ועוד אמרו שמשביעין אותו מזיו השכינה, ופירש המהרש"א שם שמגלה לו הקב"ה רזי תורה. ועוד אמרו אף אין הפרגוד ננעל בפניו. הרי לפנינו המעלות הנשגבות שזוכים להם עמלי התורה מתוך דוחק. אשריהם ואשרי חלקם.^{7/6}

¹²³⁴⁵⁶⁷אח"ח

6 כתב הרמב"ם בסוף שמיטה ויובל וז"ל ולא שבט לוי בלבד אלא כל איש ואיש מכל באי העולם אשר נדבה רוחו אותו והבינו מדעו, להבדל לעמוד לפני ה' לשרתו ולעובדו לדעה את ה', והלך ישר כמו שעשהו האלהים, ופרק מעל צוארו עול החשבונות הרבים אשר בקשו בני האדם, הרי זה נתקדש קדש קדשים, ויהיה ה' חלקו ונחלתו לעולם ולעולמי עולמים, ויזכה לו בעה"ז דבר המספיק לו, כמו שזכה לכהנים ללויים. הרי דוד ע"ה אומר ה' מנת חלקי וכוסי אתה תומיך גורלי, עכ"ל. וכתב ע"ז הרדב"ז וז"ל ולמה לא זכה לוי וכו' עד סוף הפרק. הוא מיושר דעתו וסברתו ז"ל, ודקדקתי בדבריו ז"ל שכתב ויזכה לו בעוה"ז דבר המספיק לו, שהקב"ה יזכה לו להרויח בעולם דבר המספיק לו, ולא שישליך עצמו על הציבור. ועיין במה שכתב בפירוש משנת ולא קרדום לחתוך בו, עכ"ל. והוצרך לכך משום דהרמב"ם גופיה כתב בהל' ת"ת וז"ל כל המשים על לבו שיעסוק בתורה ולא יעשה מלאכה ויתפרנס מן הצדקה, ה"ז חלל את ה' וכו'. מעלה גדולה היא למי שהוא מתפרנס ממעשה ידיו וכו', שנאמר יגיע כפיך כי תאכל וכו', ע"כ. לפיכך הוצרך הרדב"ז לומר דהרמב"ם כתב כן בתנאי שלא ישליך עצמו על הציבור, כדי שלא יסתור דברי עצמו. אולם צ"ע בזה דמהיכן יתפרנס ת"ח זה אם אינו עובד וגם אינו נוטל פרס מן הצבור. ומצאתי בספר מעשה רוקח שעמד בסתירת הרמב"ם בזה ותירץ די"ל בחדא מתרתי או דהכא איירי ביש לו דבר מועט ויתברך בה, או דהכא איירי במסגף עצמו כדי לעסוק בתורה, דומיא למ"ש שם בפסוק אדם כי ימות באהל וכו', וסוף הכבוד לבוא והמוחש לא יוכחש, עכ"ל. והשתא ק"ו הוא אם היכא דלא נהנה מהבריות הקב"ה מספיק לו דבר הצריך לו, ומשיג לו יש מאין, ק"ו היכא דמקבל תמיכה מהבריות דיהיה לו כדי דבר המספיק לו.

7 והנה בדורנו אנו התקיים בנו מאמר חז"ל דבעיקבתא דמשיחא היוקר יאמיר. ועוד אמרו שאין בן דוד בא עד שתכלה פרוטה מן הכיס. וא"כ זוהי צרת רבים, ואשרי הת"ח שזכו להתפס בזה על דברי תורה.